

составляющие урока, его место и основные функции в системе школьной образовательной деятельности.

Ключевые слова: *информациогенная природа образования, информационно-интеллектуальный ресурс личности, информационно-смысловая, интеллектуально-смысловая, ресурсно-смысловая составляющая образования.*

Adam Вук. A lesson in the context of informational nature of education: a structured approach.

The article presents the nature of education as informational and intellectual resources of the individual. The elements of lesson, its location and the basic functions in the system of education of the school are characterized.

Key words: *informational nature of education, information and intellectual resource person; informational and sense, intellectually meaningful, resource and semantic component of education.*

УДК 373. 3. 091

А. Д. Цимбалару

ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА УЧНІВ ПЕРШОГО КЛАСУ: ПРОСТОРОВО- ПРЕДМЕТНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТИ

У статті представлено педагогічні особливості організації шкільного освітнього середовища в умовах компетентнісно орієнтованого навчання першокласників. Автором розкрито специфіку формування його просторово-предметного і соціального компонентів з урахуванням вікових (фізіологічних і психологічних) особливостей учнів першого класу загальноосвітніх навчальних закладів.

Ключові слова: *шкільне освітнє середовище, компетентнісно орієнтоване навчання; особливості організації навчального процесу у першому класі.*

В умовах переходу до особистісно орієнтованого типу освіти затребуваними стають компетентнісні засади побудови навчального процесу. Виконання соціального запиту щодо системних змін, спрямованих на впровадження компетентнісно орієнтованого навчання (Національні рамки кваліфікації; Державний стандарт початкової загальної освіти; Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 кл.), актуалізує дослідження особливостей організації освітнього середовища учнів початкової школи і передусім першокласників.

Нині поняття «шкільне освітнє середовище» стає одним з ключових у початковій освіті і розуміється як «сукупність природних і соціальних умов і впливів, що оточують дитину (О. Савченко)», у які вона «виявляється «зануреною» і де відбувається її «зустріч» і присвоєння нею ціннісних орієнтирів, проблемно-цільових установок, способів і методів мислення і діяльності (Ю. В. Громико)».

У педагогічній літературі знайшли своє відображення такі аспекти означеної проблеми як класифікація (В. Панов, І. Улановська, В. Ясвін та ін.) і моделювання (В. Ясвін та ін.) різних типів освітніх середовищ, дослідження його структурних компонентів (В. Панов, В. Ясвін та ін.). За останні роки функціонування у площині педагогічної науки почалась диверсифікація поняття «освітнє середовище». Так, виокремлено інформаційне (В. Биков, Ю. Жук та ін.), телекомунікаційне (А. Хуторської та ін.), комп'ютерне (В. Буряк та ін.), соціокультурне (О. Верещак та ін.), розвивальне (В. Горяніна, В. Мухіна та ін.), творче освітньо-виховне (К. Приходченко та ін.), соціально-педагогічне (Н. Максимовська та ін.), високотехнологічне (Ю. Песоцький та ін.), гуманістичне (О. Бабошина та ін.), а також універсальне (М. Дудіна та ін.) освітні середовища. Це свідчить про активізацію досліджень певних аспектів шкільного освітнього середовища, де кожний з них може розглядатися як його складова або окрема умова.

Водночас, нами не було виявлено досліджень з проблеми організації освітнього середовища в умовах компетентнісно орієнтованого навчання учнів першого класу.

У межах формату статті окреслимо основні результати наукової розвідки щодо формування таких компонентів шкільного освітнього середовища як просторово-предметний і соціальний. Особливості їх створення для учнів першого класу обумовлені віковими (психологічними і фізіологічними) характеристиками дітей цієї вікової категорії (Ш. Амонашвілі, Г. Люблінська, Г. Костюк, С. Максименко, О. Савченко та ін.).

Основними психологічними особливостями 6-7мірічних школярів є переважання процесів гальмування над процесами збудження, інтелектуального розвитку над розвитком мотивації і вольових якостей, а також швидка зміна поведінки, вияви наслідувальності, підвищеної сприйнятливості і уразливості [4, с. 226-228]. Характерна особливість, що дедалі частіше виявляється у сучасних дітей молодшого шкільного віку і також потребує особливої уваги під час формування шкільного освітнього середовища першокласників, – гіперактивність. Академіком НАПН України О. Савченко визначені особливості, які вирізняють молодших школярів у наш час, – це прагнення виконувати суспільно значущу діяльність, здатність керувати поведінкою і організувати спільну діяльність, виявлення самостійності і творчої активності, здатність швидко змінювати види діяльності і легко освоювати нові й активно наслідувати дії дорослих [5, с. 41-45].

Дослідження вітчизняних і зарубіжних учених (Н. Бібік, О. Савченко, В. Давидов, Б. Ельконін, С. Кейплен та ін.) доводять, що 6-7-ми річним школярам притаманні не лише локальні і частково системні асоціації. Вони володіють потенційними можливостями для інтелектуального розвитку. Як зазначає М. Іванчук, «близько 80 % інтелектуальних (розумових) здібностей людини формуються до 8 років [1, с. 33]». Тож першокласники можуть мислити узагальнено, якщо їх цілеспрямовано цьому вчити.

З погляду фізіології учнів 6-7 річного віку особливої уваги потребує дозування фізичного навантаження через підвищену частотність їхніх серцевих скорочень.

Водночас, під час організації шкільного освітнього середовища мають зважати не тільки на певні якості, притаманні цій віковій категорії учнів або окремого психічного явища (мислення, емоції, пам'яті тощо), а їхні особливості у цілісності, яка відображає конкретну дитину як особистість і ураховувати їх для організації саме її освітнього процесу (І. Бех, В. Серіков, І. Якіманська та ін.). Цінність цих ідей для запровадження компетентнісного підходу полягає у практичній орієнтації процесу переходу соціально зорієнтованих освітніх систем до соціально-особистісно спрямованих, які інтегрують соціальні і особистісні смисли. Така спрямованість ґрунтується на гуманістичних засадах.

Особливо актуальним у сучасних умовах індикатором організації гуманістично спрямованого шкільного середовища є збереження здоров'я учнів. Так, за даними відділення медичних проблем здорової дитини і преморбідних станів Інституту педіатрії, акушерства і гінекології Національної академії медичних наук України (станом на 2011 р.), у перший клас приходять лише 12, 4% повністю здорових дітей. Серед захворювань молодших школярів переважають порушення травної системи (20%), постави (9%) і зору (7%). До того ж, протягом навчання у школі стан здоров'я учнів погіршується. Так, проблеми із зором мають вже 11% випускників, постави 15%, більше третини має по кілька хронічних захворювань. Як зазначається у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України, з-поміж причин цього домінують шкільні чинники (зростання навчального навантаження, гіподинамія, нераціональний розклад, недостатнє освітлення і неякісне повітря в класах, проблеми з харчуванням і пітним режимом тощо) [2, с. 161].

На пряму залежність навчальних досягнень молодших школярів від того, чи безпечно вони себе почувають у шкільному середовищі і від атмосфери у школі зазначено і у висновках міжнародного дослідження TIMSS щодо якості природничо-математичної освіти українських учнів початкової школи [6, с. 123-128; 267-274].

Таким чином, аналіз вікових особливостей першокласників, якій здійснювався з метою виявлення специфіки формування шкільного освітнього середовища для учнів цієї вікової категорії, дає змогу для певних узагальнень. Так, особливої уваги потребує здоров'язбережувальна і розвивальна спрямованість шкільного середовища і водночас створення можливостей для впливу дитини на нього у процесі освоєння. Передусім це досягається забезпеченням його ергономічності і персоналізації (усвідомлене і цілеспрямоване перетворення кожною дитиною шкільного середовища через зміни наявних об'єктів і появу нових, на відміну від проксеміки (Е. Холл) – неусвідомлених дій щодо структурування середовища). Ергономічність освітнього середовища характеризує функціональний і психологічний комфорт для його суб'єктів, здоров'язбережувальні умови (безпечність і

гігієнічність), а персоналізація – насиченість його об'єктами, які, по-перше, значущі для кожного школяра з точки зору власних інтересів, цінностей, схильностей і надбань, по-друге, несуть відбиток індивідуальності дитини.

Спираючись на фундаментальне методологічне положення діалектики про необхідність розгляду об'єкта, якій підлягає вивченню, у процесі його розвитку, на наступному етапі наукової розвідки здійснювався аналіз динаміки формування освітнього середовища першокласників на території нашої країни. Його результати засвідчили наявність кількох основних віх, за якими можна простежити розвиток його ергономічності і персоналізації. Так, академік НАПН України О. Савченко звертає увагу на поступове розширення меж предметного оточення в організації навчання молодших школярів, з урахуванням вікових особливостей, специфіки організації навчального процесу тощо, яке спочатку формувалось за схемою: один клас – одне приміщення (класна кімната), а територія навколо школи була місцем загального використання для всіх школярів. З середини 80-х років розпочалось зонування шкільних приміщень, потреба у якому була зумовлена переходом до навчання 6-річних дітей. Створювались відповідні зони, які вміщували окрім класної кімнати, ігрові і спальні (нерідко в окремих корпусах або крилі школи), а також спеціально облаштовані спортивні й ігрові майданчики на шкільному подвір'ї. Цей підхід відкривав можливості для одночасної організації різних видів діяльності школярів одного класу, а також і на паралелі, сприяв урахуванню вікових особливостей першокласників

Наступна тенденція – організація навчання молодших школярів у відповідно обладнаних кабінетах – бере початок у часи набуття Україною незалежності і вибудовування національної системи освіти. Класні кімнати для учнів 1 класу почали особливо активно наповнюватись відповідним предметним контентом з урахуванням їхніх вікових особливостей: навчальні посібники, роздаткові матеріали, наочність (іграшки, яскраві предметні малюнки, магнітні каси букв і цифр, електричні табло, інші дидактичні матеріали, які активно розробляли і вчителі). Це сприяло індивідуалізації процесу навчання, але ще не забезпечувало повною мірою динамічність організації роботи на уроках. Переважно учні працювали сидячи за партами (в окремих випадках у ході експериментальних досліджень – стоячі за конторками).

З середини 90-х років увага зосереджується на зміні часових параметрів навчально-виховного процесу, які «передбачають періоди інтенсивного нагромадження в учнів знань і розвантаження; чергування занять у класі і групі із заняттям у розвивальних зонах і дослідницьких майданчиках; чергування протягом навчального дня і тижня видів діяльності, які активізують різні види сприймання і пізнання [3, с. 4-6]».

Наприкінці ХХ початку ХХІ століття активізуються процеси організації колективних способів навчання, об'єднання дітей на паралелях, у різновікові групи через перебудову шкільних приміщень у рекреації. Цей підхід

інтенсифікації предметно-просторового і соціального компонентів організації навчання учнів 6-7 річного віку мав певні труднощі широкого впровадження, пов'язані із нестачею вільних приміщень або їх недостатньою площею для великих угруповань. Типові проекти шкіл переважно орієнтовані на класно-урочну систему організації роботи школи. Водночас групові форми потребували відповідного шкільного обладнання – столів для роботи у різних умовах (сидячи, стоячи, у колі та ін.), дошок (для кожної групи і індивідуальної роботи) тощо. Нормативна база для формування відповідного шкільного середовища початкової школи почала активно розроблятися з початку XXI століття: рішення Міністерства освіти і науки України (№ 10/1-2 від 20.10.2005) про розроблення положення про типовий кабінет початкової освіти з переліком засобів навчання та обладнання; Типові переліки навчально-наочних посібників технічних засобів навчання та обладнання загального призначення для загальноосвітніх навчальних закладів (Наказ Міністерства освіти і науки України № 364 від 20.06.2002 р.); Базовий перелік засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для навчальних кабінетів початкової освіти (Лист Міністерства освіти і науки України № 264 від 05.04.2006 р.); Порядок державної атестації загальноосвітнього навчального закладу (Наказ МОН № 658 від 16 серпня 2004 р.). Ці документи, а також Державний стандарт початкової загальної освіти (2011 р.) сприяли утвердженню нових дидактичних моделей початкової освіти на засадах особистісно орієнтованого, діяльнісного і компетентнісного підходів.

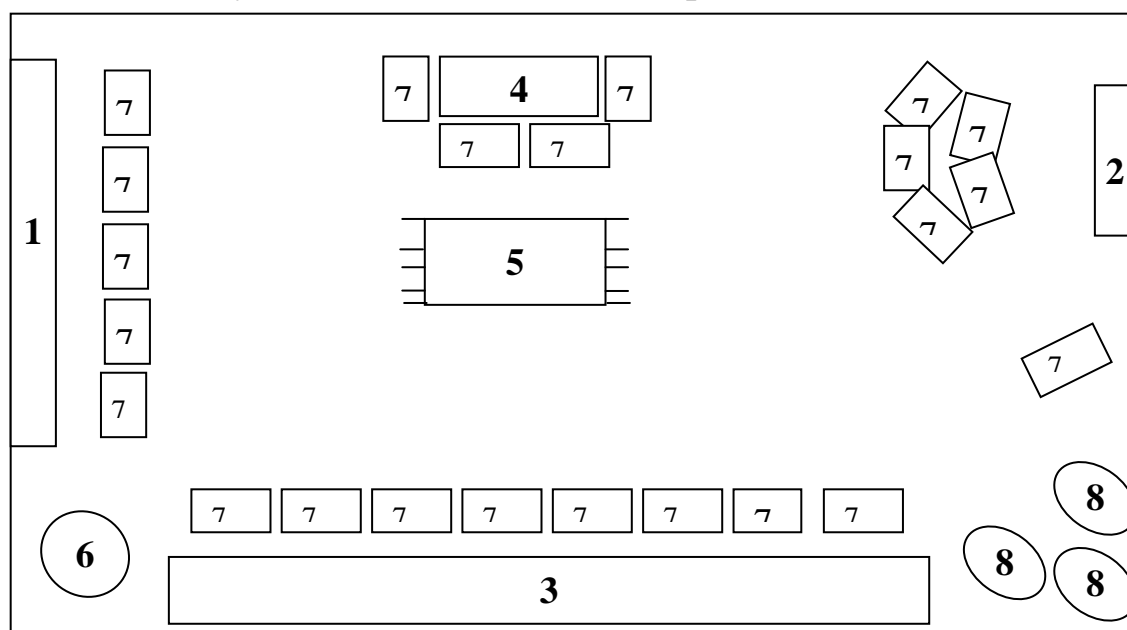
Узагальнення результатів дослідження вікових особливостей першокласників і динаміки формування шкільного освітнього середовища дозволяє визначити певні параметри його організації в умовах компетентісно орієнтованого навчання. Так, зважаючи на результати досліджень ергономічності шкільного середовища (В. Кулайкин, Л. Чайнова та ін.) його просторово-предметний компонент може організовуватись за такими параметрами як аудіовізуальне оформлення, структурування і реляції, а також здоров'язберезувальна спрямованість.

Параметр аудіовізуального оформлення визначає вибір кольорового, світлового рішення (зазначимо, що це мають бути пастельні відтінки, оскільки насиченість яскравими кольорами після 15-хвилинного підйому активності призводить до тривалої втоми і дратівливості); використання певних пристроїв для створення звукових ефектів (лінгафонні системи, мікрофони, навушники тощо), візуалізації (відео системи, у тому числі інтерактивні дошки для кіно- і мультиплікаційного супроводу; використання статичної наочності тощо) і інших необхідних для відповідного змістовно-сміслового (приміром, тематичного) оформлення приміщення предметів, а також вибір місця – у приміщенні (як у школі – кабінети, рекреації, їдальня та ін., так і поза загальноосвітнім навчальним закладом, а саме музеї, театри, міські (сільські) бібліотеки, теплиця, ферма, музична школа, художня школа, інші навчальні заклади тощо) або на повітрі (у межах міста/села чи на природі, а саме: зоопарк, дендрарії, парк, галявина у лісі, площа, вулиця, біля пам'ятника тощо).

Параметр структурування передбачає певне зонування, забезпечення поліфункціонування або швидкого переструктурування приміщення через відповідне і зручне розміщення об'єктів для певного виду робіт (наприклад, парт – по колу, у дві лінії тощо, розміщення класних дошок на передній і задній стінці кабінету, використання індивідуальних дошок або фліп-чартів та ін.) або їх спеціальний добір (приміром, парти трансформери, які можуть збиратись у великі і малі столи, складатись у разі потреби звільнити середину класної кімнати). Це уможлиблюється і завдяки пересувним ширмами, шторами тощо. Приміром, зонування класної кімнати для одночасної роботи кількох груп може бути таким, як подано на схемі 1. Вона презентує таке розміщення обладнання і меблів, щоб учні кожної групи мали змогу виконувати своє завдання, не відволікаючись на те, що роблять інші (для цього також можна використовувати пересувні ширми). Так, працюючи з аудіотехнікою, діти не зможуть бачити того, що демонструють для групи, яка використовує відеопристрої. Водночас застосування навушників запобігатиме відволіканню дітей цих груп на шум, який відбуватиметься під час організації рухливих ігор і вправ у іншій групі.

Схема 1.

Зонування класної кімнати першокласників

1 – пристрої для аудіальної презентації матеріалу; 2 – пристрої для візуальної презентації матеріалу; 3 – дошка, наочність, макети, муляжі та інші об'єкти взаємодії; 4 – стіл учителя з місцями для школярів, яким потрібна індивідуальна консультація; 5 – килим (також на цьому місці розстелюють змінні покриття, розліновані для проведення різноманітних ігор); 6 – стіл для роботи учнів стоячі (також це можуть бути 3 конторки, встановлені по колу або переносні дошки, фліп-чарти тощо); 7 – парти (бажано одномісні); 8 – пуфи, міні-крісла.

Реляційний параметр нормує геометрію руху і ураховує можливість для розміщення учнів сидячи/стоячи (за партами, за конторками, на килимі, кріслах-пуфах тощо), колом, півколом, рядками, групами, парами та ін.).

Здоров'язбережувальна спрямованість шкільного середовища забезпечується створенням сприятливого режиму навчання і структури навчального року, тижня і дня з урахуванням обсягів і розподілу навантаження. Оптимальною для цього є організація роботи школи у режимі повного дня.

Умови для збереження здоров'я першокласників створюють завдяки дотриманню гігієнічних вимог (відповідна для певної наповнюваності класів квадратура класної кімнати, її освітлення, дотримання теплового режиму і увага до чистоти повітря). Вони можуть забезпечуватись не лише традиційними засобами (озеленення фітонцидними рослинами, провітрювання і вологе прибирання тощо), а й використанням сучасних пристроїв (для кварцування, зволоження повітря тощо). Водночас здоров'язбережувальний компонент освітнього середовища може бути забезпечений не тільки широковідомими засобами (добір парти відповідно до параметрів зросту дитини, фізкультхвилинка, прогулянки на свіжому повітрі, увага до питного і харчового режиму школяра тощо), а й тими, що апробовані і зарекомендували себе під час експериментальної роботи у школах сприяння здоров'ю (використання релаксаційних окулярів, таблиць для зорової гімнастики, килимків для масажу стоп, шапочок для збереження постави тощо).

Зважаючи на результати досліджень персоналізації шкільного середовища, як можливості залишити свій відбиток на об'єктах оточення – відкрити себе світу, заявити про себе, свої цінності і переконання (С. Беляєв, А. Остапенко, В. Ясвін та ін.), його соціальний компонент може організовуватись за такими параметрами як наповнення об'єктами для забезпечення індивідуальної навчальної взаємодії; наповнення продуктами навчальної діяльності і предметами що відображають інтереси кожної дитини; діапазон міжособистісної взаємодії з різними суб'єктами.

Перший параметр регламентується Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів (затверджене Наказом Міністерства освіти і науки України №601 від 20.07.2004 р.) і Базовим переліком засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для навчальних кабінетів початкової освіти (2006 р.). Він нормує наповнюваність шкільного середовища об'єктами навчальної взаємодії: роздатковим матеріалом, моделями, муляжами, макетами, картами, глобусами, мікроскопами, гербаріями, колекціями корисних копалин і ґрунтів, набірними полотнами (або/і індивідуальними планшетами) із касою букв і цифр, індивідуальними дошками-мольбертами, наборами шумових музичних інструментів, різноманітним обладнанням для письма і малювання, креслення (ручки, олівці, плакатні пір'я, крейда, вугілля, фломастери тощо), фізичних вправ (м'ячі, скакалки, мішечки з піском, обручи тощо), вимірювання ваги, довжини, об'єму, температури, часу тощо, виготовлення поробок (картон, папір, тирса, бісер, дроти, мотузки тощо) та ін. Діапазон таких об'єктів може бути значно розширений за рахунок залучення до їх виготовлення батьків. Це можуть бути зв'язані матусями із залишок ниток (непотрібних у домашньому

господарстві і зібраних дітьми) ляльок-рукавичок, енциклопедії-саморобки з вирізок зі старих газет і журналів, диски із записом дитячих пісень (карооке) для підвищення техніки читання, головоломки, виготовлені з дротів, деревини тощо.

Зазначимо, що у першому класі усі передбачені для організації навчальної взаємодії об'єкти за кількістю мають забезпечувати індивідуальну або (у крайньому випадку) парну роботу (від 30 до 15 комплектів на клас). Водночас їх розміщення у класній кімнаті має бути зручним для дитини. Це означає, що у разі потреби вона може вільно користуватись ними.

Урахування під час організації шкільного освітнього середовища за другим параметром його персоналізації відкриває можливості для демонстрації кожним учнем продуктів навчальної діяльності, предметів що відображають її життєві інтереси (колекції, іграшки, фото тощо). Для цього мають організовуватись виставки їхніх досягнень, портфоліо тощо. Відповідно, у класній кімнаті або шкільному коридорі облаштовують місце для динамічних експозицій і готують їх презентацію для батьків, учнів інших класів. Зазначимо, що це не демонстрація тільки «найкращих» робіт, що негативно впливає на психоемоційний стан дітей, досягнення яких не були визнані гідними оприлюднення, а «знаходження родзинки» кожного школяра. Водночас важливим є те, що такі виставки і презентації організовують лише за запитами, потребами або ініціативою учнів, на відміну від запропонованих ззовні (керівництвом, самим учителем). Учнів активно залучають і до відбору продуктів навчальної діяльності, інших предметів для виставок і презентацій, їх аналізу і оцінювання. Це стосується і способів заохочення першокласників, які часто використовують вчителі – «медалі», «дипломи», право сидіти за партою із малюнком Мудрої сови тощо.

Як засвідчили результати опитування, особливо важливим для першокласників є наявність у шкільному приміщенні власної шафи, парти, шухляди тощо.

Організація шкільного середовища за таким параметром як діапазон міжособистісної взаємодії з різними суб'єктами передбачає організацію спілкування першокласників з вихованцями дитячого садочка, старшими учнями, вчителями основної ланки школи, її працівниками (медична сестра, психолог, директор тощо). Зазначимо, що створення психологічного комфорту школярів передбачає гуманізацію стосунків між учасниками навчально-виховного процесу, зміцнення зв'язків сім'ї і школи. Для цього виявляється важливим поступове розширення діапазону міжособистісної взаємодії першокласників. Приміром, спочатку з учнями на паралелі, потім з учнями 2-4 класів, пізніше з п'ятикласниками, які у 1-4 класах навчались у їхнього класовода. Ефективними формами для цього можуть бути спільні проекти, свята, конкурси і змагання у змішаних командах, тематичні перерви.

Таким чином, освітнє середовище буде ефективним ресурсом запровадження компетентнісного підходу у процес навчання першокласників, якщо організовуватиметься з урахуванням:

просторово-предметного компоненту шкільного середовища відповідно до вікових фізіологічних особливостей першокласників, що забезпечуватимуть його ергономічність і здоров'язбережувальну спрямованість;

соціального компоненту шкільного середовища відповідно до вікових психологічних особливостей першокласників, що забезпечуватиме його персоналізацію.

Список використаної літератури

1. Іванчук М. Г. Основи технології інтегрованого навчання в початковій школі: навчально-методичний посібник. – Чернівці : Рута, 2001. – 98 с.
2. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: щорічне послання Президента України до Верховної Ради України – К.: НІСД, 2013. – 576 с.
3. Савченко О. Я. Вимоги до якості початкової освіти // Початкова школа – № 1, 1995. – с. 4-6
4. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: Підручн. – К.: Грамота, 2012. – 504 с.
5. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти. – К: СПД «Цудзиневич Т. І. – 2007. – 204 с.
6. TIMSS-2007. Частина 2. Результати дослідження у порівнянні з іншими країнами / Пер. с англ. – К: Видавнича група ВНУ, 2010. – 360 с.

Анжеліка Цымбалару. Педагогические особенности организации образовательной среды учеников первого класса: пространственно-предметный и социальный компоненты.

В статье представлены педагогические особенности организации школьной образовательной среды в условиях компетентностно ориентированного обучения первоклассников. Автор раскрывает специфику формирования его пространственно-предметного и социального компонентов с учетом возрастных (физиологических и психологических) особенностей учеников первого класса общеобразовательных учебных заведений.

Ключевые слова: *школьная образовательная среда, компетентностно ориентированное обучение; особенности организации учебного процесса в первом классе.*

Angelica Tsymbalaru. Pedagogical features of the organization of the educational environment of students in first grade: spatial and social components of the subject.

The paper presents pedagogical features of the organization of the educational environment of the school in a competence-oriented teaching first graders. The author reveals the specifics of the formation of its space-focused and social components according to age (physiological and psychological) characteristics of students in first grade of secondary schools.

Key words: *school educational environment, kompetentns based learning, especially the organization of the educational process in the first grade.*